

מציל עצמו בממון חבירו

רום בוסקילה

ראשי פרקים:

- א. מבוא
- ב. פתיחה לדין ולהשלכותיו
- ג. פשט הסוגיה - בבא קמא
- ד. דעת רש"י
- סברת רש"י
- ה. דעת התוס' ושאר פוסקים
- סברת התוס' ושאר הפוסקים
- ו. הקשיים לשיטת השו"ת ויישובן.
- קשיים לרש"י
- קשיים לתוס'
- ז. תקנת יהושע בהתייחסות לסוגייתנו
- ח. שיטת הראב"ד - בעקבות תקנת יהושע
- ט. פסק ההלכה ברמב"ם ושו"ע.
- י. מקרה שהובא לידי בית דין רבני
- פליט השואה שהציל עצמו בממון אחיו
- שבר חלון רכב כדי להציל ילד שהיה בתוכו
- יא. בהשוואה לחוק הקיים במדינת ישראל
- יב. הסתעפויות והרחבות בסוגייה
- יג. סיכום

א. מבוא

כשלמדתי את הסוגיה במסכת כתובות, תוך כדי הדיון והעיסוק בער לי לבחון את השאלה המוסרית שעמדה כנגד עיניי יותר לעומק, מה הערך שלנו לפיקוח נפש לעומת ממונו של אחר, לכאורה היה פשוט לומר שפיקוח נפש עדיף. אך תוך כדי החקירה בסוגיה לא נראה הדבר כל כך פשוט כפי שעלה במחשבותי. לכן הייתה לי כמיהה לברר לעומק את שורש המחלוקת בין השיטות ומה היא כוללת, וכמובן באיזה אופן היא פוגשת אותי בחיינו המעשיים, בין אם ממש כפשוטו באופן מעשי כיצד לנקוט, ובין באופן תודעתי עד כמה רכושו של אדם חשוב אף הוא.

ב. פתיחה לדין ולהשלכותיו

הגמ' בכתובות (יז, א) עוסקת במקרה שבו עדים המעדים על חתימתם בשטר, טוענים שהיו אנוסים בחתימתם. חכמים סוברים שהם נאמנים לחזור מעדותם ועל כן אין השטר מתקיים, אך ר' מאיר סובר שאינם נאמנים לחזור בהם מעדותם, ולכן השטר מתקיים למרות חזרתם. מסבירה הגמ' שלדעת ר' מאיר אין העדים נאמנים גם במקרה שאמרו להם לחתום שקר, ואם לא יהרגו אותם. שכן ר' מאיר סובר שעליהם להיהרג ולא לחתום בשקר על השטר.

אם כן רואים במחלוקת חכמים ור' מאיר מפגש בין שני ערכים: ערך פיקוח נפש כנגד ערך של שמירת ממון של האחר. מחלוקת זו - בין ערך פיקוח נפש כנגד ערך שמירת ממון האחר היא דילמה הלכתית ומוסרית, שיש בה השלכות למקרים רבים העלולים להתרחש בחיינו, כגון גניבת תרופות ואוכל בעת פיקוח נפש כשאין לאדם כסף, נסיעה מסוכנת העלולה לפגוע במכוניות בדרך לחדר לידה וכו'. האם

כשאני נמצא בסכנה אני רשאי לפגוע ברכושו של אחר על מנת להינצל? הגמ' בכתובות אינה מאריכה בנושא זה, סוגיה זו נלמדת בגמ' בבבא קמא (ס, ב). במאמר זה נבחן את השיטות השונות בסוגיה זו עד לפסיקת ההלכה לפי כל שיטה, ונשווה את פסק ההלכה לחוק הקיים במדינת ישראל בסוגיה זו, שגם כמובן מסתעפת לשאלות ודיונים נוספים.

ג. פשט הסוגיה - בבא קמא

הגמ' במסכת בבא קמא (ס, ב) מביאה את הפסוק: "וַיִּתְאַוּהוּ דָּוִד וַיֹּאמֶר מִי יִשְׁקֶנִי מֵיִם מִבְּאֵר (מְבוּר קָרִי) בֵּית לָחֶם אֲשֶׁר בְּשֶׁעַר" (שמואל ב, כג, טו).

הגמ' לא פירשה את הפסוק כפשוטו אלא בחרה לפרש אותו בדרך שונה- המים שדוד התאוה להם אינם מים ממש אלא דברי תורה, דוד התאוה לשאול את בית הדין שישב בבית לחם שאלה הלכתית.

הרשב"א (שו"ת הרשב"א ד"ה "מי") גם כן מסביר מדוע כוונתו של דוד לא הייתה למים ממש, שהרי היו לדוד הרבה מים ולא היה לו צורך בעוד מים. בנוסף מסביר המהר"ל (חידושי אגדות ד"ה "ויתאוה") שאם הפסוק היה כפשוטו, גנאי הוא לאנשי דוד שסיכנו עצמם בשביל התאוות דוד למים.

הגמ' מציגה שלוש אפשרויות לשאלת דוד:

האפשרות הראשונה מציגה ספק בדין שורף דבר טמון של חברו, האם חייב או פטור.

האפשרות השנייה מציגה את ספקו של דוד האם מותר לשרוף שעורים הנמצאים בבעלות ישראלית על מנת לשרוף את הפלשתים המתחבאים בתוכם.

האפשרות השלישית מציגה ספק האם מותר ליטול שעורים הנמצאים בבעלות ישראלית על מנת להאכיל את הבהמות ובתנאי שעל מנת לשלם תחתם עדשים.

סוגייתנו "מציל עצמו בממון חברו" מתעסקת באפשרות השנייה שהגמ' מציעה:

מסביר רב הונא: "גדישים דשעורים דישראל הוו דהוו מטמרי פלשתים בהו".

כלומר, היו גדישי שעורים השייכים לישראל ופלשתים התחבאו בהם. שאלתו של דוד הייתה: "מהו להציל עצמו בממון חברו?"- האם מותר לשרוף את אותם גדישים על מנת להרוג את הפלשתים האויבים, בידוע שהגדישים יישרפו ובעליהם יינזקו? תשובת הסנהדרין הייתה שאסור להציל עצמו בממון חברו, אבל מלך אתה, ומלך פורץ לעשות לו דרך ואין מוחים בידו. הם אישרו לדוד את המעשה עקב היותו מלך, מכאן נראה כי לאדם רגיל, אסור להציל עצמו בממון חברו.

הראשונים נחלקים בפירוש שאלת הגמ' "מהו להציל עצמו בממון חברו?" - האם מותר או אסור להציל? או שמותר להציל, ושאלת הגמ' היא האם צריך לשלם פיצוי על הנזק שנגרם?

ד. דעת רש"י

רש"י (ב"ק סא, א ד"ה "ויצילה") לעומת זאת מפרש כפשט הגמ' וסובר כי שאלת דוד המלך אינה שאלה בגדר ממונית אלא שאלה של איסור והיתר ממש (ד"ה "ויצילה")-"שלא ישרפוה הואיל ואסור להציל את עצמו בממון חברו". רש"י הסביר שדוד הסתפק בשאלה האם מותר להציל עצמו בממון חברו וחכמים ענו לו שאסור אך הוא מלך, כלומר שע"פ רש"י יש איסור לאדם להציל עצמו בממון חברו. ונראה כי הוא סובר כשיטת ר' מאיר בסוגייתנו הראשונה בכתובות (יט, א).

סברת רש"י

ר' יוחנן בגמ' אחרת אומר:¹ "כל הגוזל את חברו שווה פרוטה כאילו נטל נשמתו ממנו" – מסביר ה"אור גדול" (סימן א ד"ה "ואעפ"י") שר' מאיר סובר כר' יוחנן ורואה בגזל מעין "תת סעיף" של שפיכות דמים, ולכן הוא סובר שעדיף למסור נפש עצמו ולא "ליטול נשמת האחר". למרות שמדובר בפיקוח נפש מן הצד השני גם עומד פיקוח נפש. הגמ' בסנהדרין (עד, א) אומרת שכאשר יש פיקוח נפש מול פיקוח נפש אין העדפה למישהו מסוים לכן אסור לאדם לנקוט פעולה שתשנה את פעולת המציאות "מאי חזית דדמה דידך סומק טפי מדמה דידיה" (=מה ראית שדמך יותר אדום מדם חברך?).

הרב שאול ישראלי מסביר את סברת רש"י:²

ועיקר היסוד הוא שאינו שלו, ודבר שאינו שלו הוא בגדר שאינו בנמצא לגביו כל שאין חברו מרשה לו, (וכן מצינו יסוד זה אצל קיום מצוות כגון אתרוג וסוכה באי"ש, שלא הותר לגזול חברו לקיים המצווה מגדר "עשה דוחה לא תעשה" של גזל.

סברת רש"י בנוסף דרך דברי הרב שג"ר:³

לטעמו, התפיסה של ר"מ אינה קשורה ל'סרגל ערכים' (כלומר, הממון שווה יותר מהנפש) אלא היא מייצגת את העובדה שממון הזולת איננו נגיש עבורי, הוא מעין 'טאבו', כמו בסיפור על אותו אחד שהעלה ליבו טינא ואמרו הרופאים תספר עימו מאחורי הגדר, ואמרו חכמים שימות ולא תספר. אין זה משום שלספר מאחורי הגדר זהו מעשה כל כך חמור, שהוא ערכית גובר על חיי אדם, אלא שהאישה של הזולת היא בלתי נגישה עבורי באשר היא. היא לא אופציה, לא באופק שלי.

הרב ישראלי והרב שג"ר שופכים אור לגבי סברת רש"י ור' מאיר – ישנו גבול מסוים, "קו אדום" שאין אפשרות לעבור אותו, וכל עוד אין רשות של בעל הרכוש, אין לי זכות להשתמש בו, כיוון שזה לא בתחום האפשרי לי.

סברת רש"י על אף שהיא דעת יחיד נראית מקובלת ומובנת גם היא משתי בחינות:

א. הגבול המוסרי בחצייתו אל היזק האחר – גם כשאדם נזקק להצלת עצמו והוא בעת סכנה, אין עליו לפגוע ברכוש חברו ללא רשותו וידיעתו, גם בחשבון של סכנת עצמו. זהו הגבול המוסרי שאין לחצותו, אין זה תחומו.

ב. קריאת הגמ' כפשטה – רש"י סובר כי אסור להציל עצמו בממון חברו ומפרש במקום (ב"ק סא, א ד"ה "ויצלה") שזוהי השאלה נשאלה – לשון הגמ' בעצמו בהסבר רב הונא לשאלה היא "מהו שיציל עצמו בממון חברו".

נראה שפירוש רש"י לדין הנאמר בגמ' הוא הפרשנות המילולית של דברי הגמ'.⁴

ה. דעת תוס' ושאר הראשונים

לפי דעת תוס' (ב"ק ס, ב ד"ה "מהו") ושאר הראשונים, שאלת הגמ' איננה נקראת כפשטה, אלא שאלת דוד הייתה האם צריך לשלם את הנזק שנוצר בעקבות שריפת החיטים, כלומר ספק דוד בשאלתו לסנהדרין היה ספק ממוני, האם הוא צריך לשלם על הנזק?

סברת התוס'

¹ בבא קמא קיט, א.

² בספרו "עמוד הימיני", סימן טז פרק ד סעיף יב

³ בספרו "אהבוך עד מות", מובא מתוך אתר "לב לדעת" - <http://www.levladaat.org/lesson/506>

⁴ בעל "שדי חמד" (ח"ו כללי הפוסקים ס' ח אות יב) מסביר דרכו של רש"י בפירוש הגמ': "רש"י דרכו לפרש ולבאר הסוגיא שלפניו כפי הפשט, אף שמצד הכרח הדין או סוגיא אחרת בתלמוד הפירוש שהוא מפרש אינו כן".

סברת התוס' היא שהרי ישנו כלל אין דבר שעומד בפני פיקוח נפש אלא ג' עבירות חמורות שהן: שפיכות דמים, עבודה זרה וגילוי עריות, שרק עליהם אדם חייב למסור את נפשו ולא לבוא לידי עבירות חמורות הללו. תוס' שם מסביר את השאלה – "איבעיא ליה אי חייב לשלם כשהציל עצמו מפני פיקוח נפש" השאלה שנשאלה היא האם חייב לשלם כשהציל עצמו מפני פיקוח נפש? כלומר, ספקו של דוד היה בממון ולא באיסור עצמו.

הרא"ש (ב"ק פרק שישי סימן יב) גם כן מסכים לשיטת התוס', וכלשונו:

...דמילתא דפשיטא היא דאין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש אלא שלש עברות, אלא הכי איבעיא להו מהו למיקלינהו (=לשרוף הגדיש) אדעתא דליפטר מתשלומין, ואמרו ליה אסור להציל עצמו בממון חבירו אדעתא דליפטר, אלא יציל וישלם.

שאלתו של דוד הייתה מה הדין במקרה של שריפת הגדיש על דעת להיפטר מן התשלום? וענו לו הסנהדרין שכדי להציל צריך שיהיה על דעת לשלם - ותשובת הסנהדרין הייתה שלאדם רגיל אסור על דעת להיפטר מתשלום.

הרא"ש מסכים גם הוא לשיטת התוס' וסובר כמותו, אך נראה כי ניסוחו של הרא"ש שונה מעט מן התוס' - ההיתר להציל עצמו בממון חבירו מותנת בזה שמראש ידע האדם שישלם את הנוזקים שיסב לממון חבירו. זהו תנאי הכרחי להצלה שבלעדיו חל איסור להציל. לעומת התוס' שאומר שמותר אך צריך לשלם, וכלשונו: "איבעיא ליה אי צריך לשלם" (שאלתו הייתה האם צריך לשלם).

נראה לי להציע הבדל בין הסבר התוס' להסבר הרא"ש יכול להתבטא במקרה שבו האדם עשה פעולה אינסטיקטיבית על מנת להציל את עצמו בממון חבירו, ולאחר מכן קיבל על עצמו לשלם את הכסף. לשיטת התוס' הוא אכן משלם והמהלך תקין, אך לפי הרא"ש עלולה להיווצר בעיה שהמציל עבר על איסור, משום שברגע ההצלה לא היה בדעתו לשלם.

נוסח הגמ' לפי התוס' והרא"ש הוא כך: דוד שאל את הסנהדרין האם הינו צריך לשלם על נזק שייגרם בשריפת הגדיש? הסנהדרין השיב לו שאדם רגיל חייב לשלם, אך המלך פורץ לעשות לו דרך-אינו משלם ואין מוחין בידו.

הרשב"א (שו"ת הרשב"א ח"ד סימן יז) גם כן מסביר כמו שיטה זו. הרשב"א מציג 2 שאלות על השיטה: הראשונה היא לגבי פשט לשון הגמ' - שיטה זו של תוס' אינה מתאימה לפשט הגמרא, שהרי פשט תשובת הסנהדרין הייתה שאין יכול להציל עצמו בממון חבירו. וע"פ הסבר תוס' תשובת הסנהדרין היא שמותר להציל אך חובה לשלם על הנוזקים? כלומר תוס' איננו מסתדר עם פשט הגמרא.

השנייה, בהמשך הסוגיה תואר שמי שמזיק ע"מ לשלם נקרא רשע,⁵ אם כן לא נראה שזהו ההסבר לשאלת דוד את הסנהדרין, שדוד לא היה שואל רשות לעשות מעשה שהעושה אותו נקרא רשע.

נציג את התשובה לשאלה השנייה קודם, מה שהגמ' אמרה שהעושה מעשה נקרא רשע, הוא לגבי האפשרות השלישית להסבר הספק בגמ' - האם מותר ליטול שעורים הנמצאים בבעלות ישראלית על מנת להאכיל את הבהמות ובתנאי שעל מנת לשלם תחתם עדשים, שאסור לגזול ממון כדי להציל ממון, והוא נקרא הרשע.

בנוגע לשאלה הראשונה - הרשב"א משיב ומשווה למקרה אחר, מקרה שבו אדם נתקע במדבר ומוצא בקבוק מים של חבירו, ודאי שיוכל לקחת, את זה הוא מוכיח מכך שבעת שבעל הבקבוק גם כן נמצא הוא חייב לתת לו מהמים, מכלל הנובע שכאשר אדם נמצא עם אדם אחר בסכנה, חלה עליו חובה להצילו בממונו משום דין "והשבותו לו".

⁵ בבא קמא ט, ב - תשובת הסנהדרין לדוד: "חבול ישיב רשע גולה ישלם" (יחזקאל לג, טו) "אע"פ שגזילה משלם - רשע הוא".

מכאן שפשוט הוא שהאדם יוכל לקחת מהמים ללא הימצאותו של בעל הבקבוק, שהרי אין כאן גזל אלא זה נובע מחיובו של בעל הבקבוק לתת לאדם שבסכנה במדבר לשתות את מימיו. לכן דוד לא שאל האם מותר, אלא האם צריך לשלם, שהרי יש חיוב על בעלי השעורים לכאורה בעת הסכנה כפי שהוכיח מהשוואה למקרה המים במדבר, ולכן לא הוצרך דוד לשאלו האם מותר, שוודאי שמותר.

הרשב"א טוען שהשאלה האם מותר להציל עצמו על מנת לשלם שאלה פשוטה היא, ומה שדוד הסתפק היא על מנת שלא לשלם, ומכאן שהוא סובר כדעת התוס' והרא"ש.

נראה לי לומר, שישנו שוני בין הרשב"א לתוס' והרא"ש, שהרי הם נצמדים לכלל שאין לזוז ממנו לפיו פיקוח נפש דוחה את כל העבירות שבתורה חוץ מג' העבירות החמורות, ואילו הרשב"א מציג סברה, שפשוט לו שמותר להציל, והחובה חלה גם אם השני לא נמצא, והוא מביא הוכחה מהפסיקה של המקרה שהזכרנו לעיל בעניין שניים שהלכו במדבר, לולא היו שניהם נמצאים במצב קשה זה, ודאי היה בעל המים מחויב להציל את חברו, וממילא אם הוא נתון בסכנת פיקוח נפש ודאי שהוא יכול ואף חייב להציל עצמו בממון חברו.

על כל פנים, נראה מדברי התוס', הרא"ש והרשב"א שפרשנותם לדין הנאמר בגמ' ושאלת דוד הינה פרשנות תכליתית- אשר איננה מדויקת עם פשט המילים בגמ', בניגוד לרש"י.

1. הקשיים לשיטות השונות ויישובם

ראינו שתי אפשרויות לפרש את הגמרא, שיטתו של תוס' המפרשת ע"פ התכלית של הדברים וכן שיטתו של רש"י המפרשת ע"פ פשט הגמ'. לפי תוס' יש לנו בעיה לשונית עם פשט הגמ'. לעומת זאת, גם לפי רש"י יש לנו בעיה בעניין פיקוח נפש. אלו הן הקשיים המרכזיים לכל שיטה, להלן נפרט את הקושיות המתפרטות מקשיים אלה.

הקשיים לשיטת רש"י ויישובם

קושיה אותה מקשה המשנה למלך (פרשת דרכים דרוש יט ד"ה "וסימנין") על רש"י שגם רבא מקשה אותה בעצמו כבר במהלך הגמ' בכתובות (יט, א): הרי אין דבר העומד בפני פיקוח נפש אלא ג' עבירות חמורות בלבד – שפיכות דמים, גילוי עריות ועבודה זרה. אם כך כיצד רש"י סובר שאסור להציל- הרי זו לא אחת מג' העבירות הללו?

אפשר ליישב קושי זה בעזרת השו"ת בני ציון,⁶ שמתרץ באמצעות דבריו של ר' עקיבא במס' יומא (פה, ב) המסבירים את המקור ל"פיקוח נפש דוחה שבת"- שפיקוח נפש דוחה את עבודת המקדש, ועבודת המקדש דוחה את השבת, אז ק"ו שפיקוח נפש עצמו דוחה שבת. וכמו שפשוט הוא שעבודת בית המקדש אינה דוחה איסור גזל, שאם לדוגמא אדם לא מצא קרבן הוא אינו יכול לגזול כדי להביא קרבן, אז גם פיקוח נפש אינו דוחה גזל. מכך מובן כי אסור להציל עצמו בממון חברו אפילו במקום פיקוח נפש, שאין פיקוח נפש דוחה את איסור גזל.

אך הקושי על רש"י ממשך מהגמ' שהזכרנו בכתובות (יט, א):

כשהגמ' נכנסת לגוף הדין – הלכה נפסקה כחכמים, ובכל זאת, הגמ' דוחה את הדרך שבה מסביר רב חסדא את טעמו של ר' מאיר- נראה לענ"ד להגיד מכאן שאפילו בשלב ההבנה הראשונית את ר' מאיר, שלא נפסק- הגמ' איננה מקבלת את הסברו של רב חסדא לכך, הגמ' ממש מתעלמת מההסבר הזה.

⁶ ס' קסז- קסט, שו"ת בני ציון - הרב יעקב יוקב אטלינגר, רב ופוסק הלכה, סופר ופובליציסט, ממנהיגי היהדות האורתודוקסית בגרמניה. בנוסף מחבר הספרים "ערוך לנר" על התלמוד הבבלי, "ביכורי יעקב" על הלכות סוכה.

הרמב"ן נותן הסבר לדברי רב חסדא המסביר את טעמו של ר' מאיר,⁷ מסביר הרמב"ן שגזל גם כן נחשב כג' עבירות חמורות שפיקוח נפש איננו דוחה אותם: שמדובר במידת חסידות, לפנים משורת הדין. מן הדין באמת היה אפשר להציל עצמו, אך מידת חסידות היא שידחה חיי עצמו ולא יפגע בממון חברו. אפשר ליישב קושי זה בכך שמסבירים שסוגי המקרים במהותם שונים - אמנם אסור לי לגזול אפילו ע"מ לשלם (כשיטת רש"י). אך לחתום עדות שקר, שזה איננו גזל בידיים שלי ממש - מותר לי לחתום, שהגזל חל על אותו מזייף השטר, ואין עליי חיוב למסור את הנפש כשזהו אדם אחר הגוזל.

בנוסף יש סיוע נוסף לדברי תוס' מגמ' אחרת (ב"ק קיז, ב) אשר מקשה על שיטתו של רש"י גם היא:

ההוא גברא דהוה מפקיד ליה כסא דכספא, סליקו גנבי עילויה, שקלה יהבה להו, אתא לקמיה דרבה, פטריה. א"ל אביי: האי מציל עצמו בממון חברו הוא! אלא אמר רב אשי: חזינן, אי איניש אמיד הוא - אדעתא דידיה אתו, ואי לא - אדעתא דכספא אתו.

מביאה הגמרא מקרה שבו אדם הפקיד אצל חברו כוס העשויה כסף, באו שודדים שאיימו על שומר הכוס, ובעקבות האיומים נתן להם את הכוס. אחר המקרה בא בעל הכוס ותבע את חברו על הכוס ששמר ונגנבה ממנו. רבה פסק שאין השומר צריך לשלם. שאל אביי את רבה מדוע פטר את השומר מלשלם? הרי השומר מציל עצמו בממון חברו? אם כך מדוע יפטר מתשלומים?

מהגמ' הזו ניכר שהדיון הוא על התשלום, ומוכח מכאן שהדיון הוא לא על האיסור אלא על הממון, כדברי התוס' והרא"ש.

ר' אשר וייס ב"מנחת אשר"⁸ מסביר את רש"י בצורה שונה על מנת לתרץ את הקושייה כי רק ג' עבירות חמורות הן אלו הדוחות פיקוח נפש, וגזל איננו דוחה פיקוח נפש:

ניתן לומר שרש"י סבור אף הוא שרק שלוש עבירות חמורות הן שפיקוח נפש אינו דוחה אותן. אדם הנמצא בסכנת נפשות ואין לו בררה אלא לגזול או לפגוע ברכוש חברו כדי להציל את עצמו, ודאי שמותר לו לעשות כן. משום שאין זה מתקבל על הדעת שיקפח אדם את חייו בשם שמירת "קדושת הקניין הפרטי".

לא כן בעניין דוד, שהתלבט אם לשרוף את שדות השעורים כדי להילחם בפלשתים. אמנם שריפת השדות הייתה הדרך הנוחה יותר והמהירה יותר להצלה, אלא שהיו גם דרכים אחרות להשגת מטרה זו בלא לגרום נזק לזולת.

במקרים כגון מקרה דוד כשהפגיעה ברכוש הזולת אינה אפשרות ההצלה הבלעדית, אל אף שהיא היעילה ביותר, כפי שנאמר לדוד - אסור לאדם להציל עצמו בממון חברו. כלומר כשיש אפשרות שלא לגרום נזק לזולת, אף אם הדבר אינו נוח או שהאדם נאלץ להשקיע מאמץ רב בהצלה, אסור לאדם להציל עצמו בממון חברו. משום שאין די בעובדה שמדובר בהצלה כדי להתיר פגיעה ברכוש הזולת, אלא רק אם זו היא הדרך היחידה להצלה מפני מוות.

כל מה שרש"י מפרש שאסור להציל עצמו בממון חברו חל כאשר יש דרכים נוספות להצלה, על אף שהדרך היעילה ביותר היא על ידי היזק ממון חברו, אין זה מצדיק פגיעה בממון חברו. אך בדיעבד, שאין דרך אחרת להצלה, וודאי שאין הדבר דוחה פיקוח נפש, ובכך רש"י מתיישב גם עם דעת תוס' וגם עם פשט הגמ'.

הסבר שיטת רש"י המיישב את הקושי מצד הסברה, מתוך מאמר "החיים והקניין ומה שביניהם":⁹

⁷ חידושי הרמב"ן, כתובות יט, א ד"ה "ואית".

⁸ "מנחת אשר", ויקרא סי' נ "מציל עצמו בממון חברו" על פרשת אמור. עמ' שיט.

⁹ "החיים והקניין ומה שביניהם", מיכאל ויגודה, מתוך אתר "דעת", המחלקה למשפט עברי. <http://www.daat.ac.il/mishpat-ivri/skirot/208-2.htm>

מי שאומר כי "אסור להציל עצמו בממון חבירו", סבור כנראה שאף שקניינו הפרטי של האדם נדחה כשחיי אדם נתונים בסכנה, הרי זכותו הקניינית אינה מתבטלת בשל כך. לקביעה זו יש תוצאה כפולה: המציל את עצמו יכול לפגוע בקניינו של הזולת רק כאמצעי אחרון (ומכאן הכלל התלמודי: "אסור להציל עצמו בממון חבירו", המנוסח כאיסור לכתחילה ולא רק כחובת פיצוי בדיעבד); ואף כשלא הייתה לו ברירה אחרת להציל את עצמו אלא בפגיעה ברכוש הזולת, עליו לפצות את בעל הרכוש, מכיוון שאמנם נדחה קניינו של הלה מפני סכנת חייו, אבל לא נתבטל הקניין לחלוטין, ואין הצדקה אפוא שלא יפצהו.

הקשיים על שיטת תוס' והרא"ש

פשט הגמ'

נראה כי הסברם לשאלת הגמ' איננו מסתדר עם מילות הגמ' במדויק – דוד שאל את הסנהדרין "מהו להציל עצמו בממון חבירו?" נראה על פי לשון הפשט כי שאלת דוד האם ניתן להציל עצמו בממון חבירו, שלא כדברי תוס'. שאם אכן היה כדבריהם היה דוד צריך לשאול האם צריך לשלם ממון חבירו וכו'. כלומר תוס' איננו מסתדר מילולית עם פשט הגמ', לעומת רש"י שהסברו לשאלת דוד מתיישבת עם פשט הגמרא.

כמו כן פשט תשובת הסנהדרין גם כן אינה מתיישבת עם שיטת תוס'. הסנהדרין עונה לדוד: "אסור להציל עצמו בממון חבירו, אבל אתה מלך..." – תשובת הסנהדרין היא שאין אישור לאדם רגיל להציל עצמו בממון חבירו כלל. שלא כשיטת תוס' שהסבירו כי אין יכול להציל על מנת שלא לשלם – שזוהי זכות השמורה למלך אם כבר.

אם באמת שאלת דוד הייתה כהסבר תוס' מדוע הגמ' לא נוסחה כך?

קושי נוסף לשיטת התוס' מגיע מהגמ' בבבא קמא (פ, א):

ת"ר: מעשה בחסיד אחד שהיה גונח מלבו, ושאלו לרופאים, ואמרו: אין לו תקנה עד שינק חלב רותח משחרית לשחרית, והביאו לו עז וקשרו לו בכרעי המטה, והיה יונק ממנה משחרית לשחרית. לימים נכנסו חביריו לבקרו, כיון שראו אותה העז קשורה בכרעי המטה חזרו לאחוריהם, ואמרו: לסטים מזויין בביתו של זה, ואנו נכנסין אצלו! ישבו ובדקו ולא מצאו בו אלא אותו עון של אותה העז. ואף הוא בשעת מיתתו אמר: יודע אני שאין בי עון אלא עון אותה העז, שעברתי על דברי חברי.

בגמרא בב"ק (פ, א) מסופר על חסיד אחד היה חולה והזדקק לחלב עז ברמת פיקוח נפש, וראו לו את גידול העז כחטא,¹⁰ אף על פי שמדובר בפיקוח נפש. ולמרות שהיה החסיד הוזה במצב של פיקוח נפש, הרי גידול העז נחשב לו עוון. משמע מכאן שלמרות שמדובר בפיקוח נפש (גידול העז הנצרך לצורך רפואה), בכל מקרה הדבר נחשב כעוון האסור, משום הנזק העתיד לבוא מן העז לבעלי השדות (כפי שהוסבר בהערה 10) – וקשה לתוס' שאמרו שלצורך פיקוח נפש מותר להזיק.

ישוב הקושי: הגמ' בתמורה (טו, ב) אומרת שהחסיד בסיפור הוא ר' יהודה בר עילאי, ור' יהודה בר עילאי סובר שמותר לאדם להציל עצמו בממון חבירו, וממילא מובן איך עבר על דעת חבריו וגידל בהמה דקה בארץ ישראל.

¹⁰ אומרת המשנה במסכת בבא קמא (ז, ז) שאסור לגדל בהמה דקה בא"י, וכלולות באיסור זה גם עיזים. האיסור לגדל בהמה דקה בארץ ישראל נובע מאיסור גזל, שהרי העיזים אוכלות בשדות אחרים ומפסידות את בעלי השדות.

ישוב נוסף ע"פ המאירי: הסיבה שמעשה זה היה נחשב עוון משום שמדובר פה במידת חסידות- שלא יגדל בהמה דקה למרות שזה פיקוח נפש. אך ומן הדין היה רשאי לעשות כן, לכן מודגשת העובדה שהוא היה חסיד, שהחמיר על עצמו ונהג מידת חסידות.

קושיה נוספת מגיעה מהגמ' של רבי יוחנן שהוזכרה לעיל "כל הגזול את חבירו שווה פרוטה כאילו נטל נשמתו ממנו".¹¹

כיצד תוס' והרא"ש מתמודדים עם אמרתו של ר' יוחנן "כל הגזול את חבירו שווה פרוטה כאילו נטל נשמתו ממנו", וסברת ר' מאיר אשר רואה בגזול מעין אביורייהו של שפיכות דמים? שהרי לפי דעתם גזול הוא כשפיכות דמים ממש, שכשיש סיכון חיים לשני הצדדים אין אדם יכול להעדיף עצמו על פני חבירו. אם כן כיצד תוס' אומרים שמותר להציל עצמו בממון חבירו?

אפשר לתרץ מלשונו של ר' יוחנן - שר' יוחנן לא נתן לגזול מעמד של רצח ממש אלא הוא אומר "כאילו". משמע שאין זה ממש שווה לרצח ולכן יוכל אדם לגזול על מנת להציל נפשו כי אין זה נפש כנגד נפש. מטרתו של ר' יוחנן בביטויי החרף הינה להציג את חומרת עבירת הגזול.

קושי נוסף על תוס' נלמד מהירושלמי בעבודה זרה (ב, ב):

אומרת הגמרא "ואין דוחין נפש מפני נפש, לא סוף דבר שאמר לו הרוג את איש פלוני אלא אמר לו חמוס את איש פלוני" - כלומר האיסור לדחות נפש מפני נפש הוא גם בגזול ולא רק בהריגה.

בעל "מראה הפנים" (על ירושלמי ע"ז פרק ב הלכה ב ד"ה "לא סוף דבר") מפרש שהירושלמי נוקט כשיטת רב חסדא כפי שהסביר את ר' מאיר, שעדיף להיהרג ולא לגזול כפי שיטת רש"י בסוגייתנו.

אפשר ליישב שלהלכה אין פוסקים כירושלמי כיוון שרבא דחה את דברי רב חסדא בגמ' שלנו בכתובות, אזי השיטה שהירושלמי נקט כמותה איננה להלכה.

ז. תקנת יהושע - בהתייחסות לסוגייתנו

בסוף ספר יהושע מצוין כי יהושע מתקן מספר תקנות בעניין חלוקת הנחלות בכניסתם לארץ. כתב ה"ידי אליהו",¹² שהטעם שראה יהושע צורך לתקן את תקנות אלו הוא כדי להסיר מהם כל קטטה ומריבה- כיוון שעמ"י יבוא להקל בענייני שדות אחרים ובעקבות כך יזיקו לאחרים, וכתוצאה מכך ייווצרו סכסוכים בין המזיקים לבעלי השדות. לכך תיקן יהושע תקנותיו על מנת להרבות שלום ביניהם.

"וַיִּכְרַת יְהוֹשֻׁעַ בְּרִית לְעַם בְּיוֹם הַהוּא וַיֵּשֶׁם לוֹ חֶק וּמִשְׁפָּט בְּשִׁכְמָם" (יהושע כד, כה). הברייתא במסכת בבא קמא (פ, ב) מונה את תקנותיו של יהושע:

ת"ר עשרה תנאים התנה יהושע, שיהו מרעין בחורשין, ומלקטין עצים בשדותיהם, ומלקטים עשבים בכל מקום- חוץ מתלתן, וקוטמים נטיעות בכל מקום חוץ מגרופיות של זית, ומעין היוצא בתחילה- בני העיר מסתפקין ממנו, ומחכין בימה של טבריא- ובלבד שלא יפרוס קלע ויעמיד את הספינה. ונפנין לאחורי הגדר -ואפילו בשדה מליאה כרכום.ומהלכים בשבילי הרשות- עד שתרד רביעה שניה, ומסתלקין לצידי הדרכים- מפני יתידות הדרכים, והתועה בין הכרמים מפסיג ועולה מפסיג ויורד, ומת מצוה קונה מקומו.

אנו נתייחס לתקנה "התועה בין הכרמים מפסיג ועולה מפסיג ויורד". משמעות התקנה היא שאם אדם נתקל בסבך זמורות גפן המעכבות את דרכו - הוא יכול לגזום את הזמורות עד שמוצא את הדרך. נבחן תקנה זו לאור השיטות השונות.

¹¹ בבא קמא קיט, א.

¹² תיקון קכח, ספר ידי אליהו : כולל כל עניני התקנות אשר תקנום הנביאים ורו"ל- לברר איזו מהם דאורייתא ואיזו מהם מדבריהם. שנת תפ"ח 1728

לשיטת רש"י קשה, שהרי רואים שלאדם מותר להזיק את כרמו של אחר כאשר הוא מסתבך בדרכו.

נראה ליישב את שיטת רש"י בהסברים הבאים:

תוקף התקנה - "על מנת להנחיל את הארץ"

כל עניינו של יהושע היה ליצור חברה בריאה ומוסרית בכניסה לארץ. עמ"י שבילה את שנותיו עד כה במדבר, לא יודע מהם קרקעות, רכוש וכל ענייני הבעלות באשר הם. מתוך כך היה צורך מהותי ליצור גדרים והנהגות אשר יסדירו חיים מעשיים נכונים. כאשר האנשים בעמ"י נהיו בעלי קרקעות, יש צורך ליצור אורח חיים שיאפשר לחיות יחד. כפי שהסברנו, יהושע תיקן את התקנות הללו עבור תיקון עולם, שלעתיים, אמנם רק במצבי שוליים, קניינו של הפרט ייסוג קמעא מפני צרכיהם של אחרים, ולכן היה צורך ליצור חוקים חברתיים. וכאשר אין מדובר בנזק גדול כ"כ, יהיה אפשר להזיז מעט, את הפרט החוצה, כדי שעמ"י ימצא את ההנהגה המוסרית הראויה, בחיים יחדיו. אך במצב יותר אידיאלי, בוודאי שאין לעשות כך, ולתושבים בעמ"י צריכה להיות שימת לב ממש, ולהיזהר ברכושו של אחר, ולנהוג בכבוד ראש בכך. ורש"י עסק במצב אידיאלי זה אשר אין נזקקים לפגיעה ברכוש האחר לצורך הצלה.

סברה שאין השלכה על כלל המקרים:

אפשר לומר כי תקנת יהושע נתקנה למקרה מסוים ותו לא. יהושע תיקן דווקא לגבי היזק הכרם, אולי משום שההיזק הוא אינו משמעותי, אך אין לתקנה זו השלכה על שאר המקרים שבהם אדם צריך להזיק ממון אחר להצלת עצמו, וממילא מקרה זה לא מייצג את שאר המקרים - כשישנו תיקון תקנה, התקנה חלה על אותו מושג בלבד ולא עוד.

הסבר התקנה לשיטת התוס':

את תקנת יהושע ע"פ שיטת תוס' אפשר להסביר בפשטות- התקנה מתאימה לסברת התוס', ואף מוסיפה עליה שגם במקום שהוא לא פיקוח נפש אלא הסתבכות בדרך, אפשר לנתק את זמורות הכרם כאשר הן מפריעות לאדם למצוא את הדרך.

ח. שיטת הראב"ד - בעקבות תקנת יהושע

הגמ' בקידושין (ח, ב) מעוררת תמיהה אצל הראב"ד ביחס לסוגייתנו:

התקדשי לי בככר, תנהו לכלב - אינה מקודשת, ואם היה כלב שלה - מקודשת. בעי רב מרי: כלב רץ אחריה, מהו? בההוא הנאה דקא מצלה נפשה מיניה - גמרה ומקניא ליה נפשה, או דלמא מצי אמרה ליה: מדאורייתא חיובי מחייבת לאצולן? תיקו.

הברייתא נוקטת דין- אדם מעוניין לקדש אישה בכיכר לחם, אם היא אומרת לו "תן לכלב הזה" את הלחם- איננה מתקדשת לו בכך, אך אם הכלב שלה- מתקדשת. רב מרי מסתפק, אם הכלב בא לנשוך אותה, וע"י כיכר הלחם היא ניצלת מנשיכתו, האם היא מקודשת או לא? האם משום ההנאה שיש לה בהצלתה מן הנשיכה היא מתקדשת? או שמא היא יכולה לומר לו שע"פ דין תורה בעל כיכר הלחם מחוייב להצילה מדין של "השבותו לו"- הגמ' איננה מגיעה למסקנה ומשאירה את הספק בתיקו.

רואים מכאן שיש לאדם חיוב מן התורה להציל אדם אחר בממונו.

מתוך כך שואל הראב"ד¹³, למה נאמר לדוד שאסור להציל עצמו? שהרי בגמ' בקידושין (ח, ב) רואים שמדאורייתא יש חיוב לאדם להציל חברו בממונו!

¹³ שיטה מקובצת, בבא קמא קיז, ב.

מתרץ הראב"ד שחיוב ההצלה גם במחיר איבוד ממון מדאורייתא הוא דווקא בפניו- כשבעל הממון נוכח בשעת המעשה, שנאמר "והשבותו לו". אבל כשבעל הממון אינו נוכח אז אינו מחויב להציל את חברו בממונו. והמקרה של דוד היה שלא בפניו של בעל הממון, ולכן אסרו חכמים על שימוש בממון לטובת ההצלה.

כלומר, עד כאן יוצא מדברי הראב"ד שמן התורה אין חובה על האדם להציל בממונו אדם אחר כל עוד אין בעל הממון נוכח, וממילא אין רשות לאדם להציל עצמו בממון חברו. (נראה כשיטת רש"י).

אך בהמשך מוסיף הראב"ד, באה תקנת יהושע לחדש: אע"פ שיש חיוב דאורייתא של השבת גופו, מכל מקום נצרכה תקנת יהושע לחדש - שיכול להציל עצמו אף שלא בפני הבעלים.

ממשיך ומקשה הראב"ד על הסברו- מתקנת יהושע הובא כי יכול להציל עצמו גם שלא בפני חברו, אם כך מדוע אמרו לדוד שאסור? שהרי תקופת דוד לאחר תקנת יהושע!

מתרץ כי מה שענו לדוד שאסור הוא שלא על מנת לשלם, אבל על מנת לשלם הדמים מותר להציל.

יוצא מדברי הראב"ד שתקנת יהושע חידשה שמותר להציל ולו על מנת לשלם - כתוס'.

גם הסבר הראב"ד מסתדר עם שיטת התוס' בהמשך ההסבר של הרב ישראלי: דוד הרי ידע את תקנת יהושע, אלא הסתפק בעניין התשלומין, אם צריך או שפטור לגמרי, כך גם נראה לפי דעת המאירי שכל ההיתר של הגמ' בתקנת יהושע הוא רק על מנת לשלם, הרי לנו מזה שגם על מנת לשלם זהו הותר רק עקב התקנה, ולפני שהיא תוקנה היה אסור - וזוהי דעת הראב"ד, שמעיקר הדין מן התורה היה אסור (כרש"י), וכשהתקנה נתקנה הותר (כתוס').

ט. פסק ההלכה

הטור והשו"ע פוסקים כדעת התוס' והרא"ש - מותר להציל עצמו בממון חברו ובלבד שישלם:

ואפילו אם הוא בסכנת מות ובא לגזול את חברו ולהציל נפשו אסור לו לגזול אם לא על דעת לשלם. דודאי אין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש לכך הוא רשאי ליטלו ולהציל נפשו אבל לא יקחנו אלא על דעת לשלם.

(טור חו"מ שנט, ד)

אפילו הוא בסכנת מות וצריך לגזול את חברו כדי להציל נפשו צריך שלא יקחנו אלא על דעת לשלם. (שו"ע חו"מ שנט, ד)

וכן הרמב"ם במשנה תורה (הלכות חובל ומזיק, פ' ח' הלכה ב') פוסק כשיטה זו.

י. מקרה שהובא לפני דין תורה

"פליט השואה שהציל עצמו בממון אחיו", הרב יצחק ידידיה פרנקל¹⁴

¹⁴ מתוך תחומין א, עמ' 303, "פליט השואה שהציל עצמו בממון אחיו".

אדם שתבע את אחיו (לצורך העניין יכונה בשם 'ראובן', שתבע את אחיו בשם 'שמעון') בטענה, שבהיותם בוורשה עם פרוץ המלחמה, החביא כל אחד מהם בנפרד מטמון של כסף עד אשר תעבור המלחמה, וכל אחד ידע מקום המחבוא של השני. באחד הימים כאשר הופיעו אנשי ס"ס, שמעון ניסה להציל עצמו ורכושו, הראה את מקום המחבוא של ראובן, וכך ניצל. עם תום המלחמה תבע ראובן את שמעון שיישא באחריות בעד כל מה שלקחו ממנו אנשי הס"ס, כיוון שיכול היה להראות להם את המחבוא שלו ולהציל עצמו בממונו. וכיוון שלא עשה כן אלא הראה להם את שלו, הרי הציל עצמו בממון חבירו וחייב.

שמעון לא הכחיש את העובדה שהראה לאנשי הס"ס את המחבוא של ראובן, אלא לפי דבריו הם ידעו ע"י מלשין שאחיו ראובן הטמין כסף, רק לא ידעו איפה, והם באו לדרוש ממנו שיגלה את מקום המחבוא של אחיו ראובן ונמצא שבכלל לא ידעו על קיומו של מחבואו שלו, וא"כ אינו אחראי. שני הצדדים הסכימו לשיפוטו של ביה"ד בתל-אביב.

דבר הפסיקה:

ועל כן חייבנו במקום השבועה סכום מסוים, השווה לחלק ראוי מן המחבוא, בלקחנו בחשבון שבכל זאת הציל את חייו הודות לכסף זה, וגם את כספו שלו הציל כפי שהתברר אחרי המלחמה.

שבר חלון רכב כדי להציל ילד שהיה בתוכו¹⁵

ראובן שעבר בחניון ציבורי וראה רכב נעול ובתוכו ילד כבן שלוש, ואף שמצבו לא היה נראה בסכנה עדיין, הבין שתוך זמן קצר הילד יכול להגיע לכדי סכנה. ובתחילה ניסה לקרוא למשטרה וגם ניסה לפתוח את הרכב ע"י טפול במנעול, דבר שהביא לנעילת הרכב, ובזמן זה הילד נכנס להיסטריה ונראה במצב סכנה. מיד שבר ראובן את אחד מחלונות הרכב וחילץ את הילד. ואף שלא נתבע ע"י בעל הרכב, שאל אם ע"פ דין חייב לשלם על הנזק שגרם לרכב (מנעול_הרכב, צבע בדלת, וחלון), והבהרתי לו שפטור מתקנת חכמים, וכפי שיתבאר.

הסבר התקנה מובא במאירי על הרמב"ם במשנה תורה- וכן פסק הרמב"ם (חובל ומזיק ח, יד) ובשו"ע חו"מ שפ, ג. "לא מן הדין אלא תקנה היא, שלא ימנע מלהציל או יתאחר שלא לשבר את הכלים במרוצתו". הרי שהתקנה היתה לא רק בהצלה מיידית אלא גם שלא יתאחר בהצלתו וישקול אולי לפעול בדרך אחרת ללא גרימת נזק, ובזה תתאחר הצלתו אף אם יציל בדרך אחרת, שהרי מצווה הוא להקדים מה שיותר מהר את הצלתו.

לכאורה מעיקר הדין היה ראובן חייב, אך מתקנת חכמים פטרו אותו- אמנם לפי זה אם הזיק ממון חבירו, גם ברץ לדבר מצוה חייב לשלם, אא"כ חבירו גם הוא רץ עם ממונו וניזוק. ולפי זה ודאי היה מקום לתקנת חכמים לפטור המציל שהזיק לממון חבירו, ולא סגי בפטור של רץ לדבר מצוה.

לאור האמור פטור ראובן מתקנת חכמים, ויישר חילו לאורייתא.

יא. בהשוואה לחוק הקיים במדינת ישראל

הגנת הצורך בנזיקין במשפט הישראלי¹⁶

סעיף 34יא לחוק העונשין, התשל"ז-1977, קובע:

¹⁵ הרב יצחק ידידיה פרנקל (1913-1986), היה הרב הראשי וראש בתי אבות הדין בתל אביב-יפו.

¹⁵ <https://www.psakim.org/Psakim/File/13463> מתוך אתר "פסקים" - מאמרים ועיונים.

¹⁶ מתוך "החיים והקניין ומה שביניהם", הקישור מובא בהערה 9 לעיל.

לא יישא אדם באחריות פלילית למעשה שהיה דרוש באופן מיידית להצלת חייו, חירותו, גופו או רכושו, שלו או של זולתו, מסכנה מוחשית של פגיעה חמורה הנובעת ממצב דברים נתון בשעת המעשה, ולא היתה לו דרך אחרת אלא לעשותו.

נמצא שהפוגע ברכוש הזולת כדי להציל את חייו אינו נושא באחריות פלילית. הוראה דומה, הפוטר מאחריות בנוזיקין את המציל את עצמו תוך פגיעה ברכוש זולתו, אינה קיימת בפקודת הנוזיקין, אך נשיא בית המשפט העליון, השופט ברק, סבור שיש להכיר בהגנה זו גם בנוזיקין.¹⁷

בנוסף, ישנה הוראה מהקודקס האזרחי אשר מפורשת עוד יותר:¹⁸

לא יישא אדם באחריות בנוזיקין בשל מעשה סביר שעשה כדי להגן על עצמו או על אדם אחר מפני פגיעה בגוף, בבריאות, בחירות או ברכוש, ובלבד שהיחס בין הנזק שסביר היה כי ייגרם מהמעשה לבין הנזק שסביר היה כי יימנע על ידי המעשה היה סביר.

נראה מכאן כי החוק הישראלי קובע, בנוסף, שאם המעשה שנעשה על מנת להציל הוא "מעשה סביר", (כמובן שההגדרה "סביר" הינה נזילה ונתונה לפרשנות) – אזי יש גם פטור מתשלום לניזק, שלא כפסיקת ההלכה שהזכרנו שחייב לשלם.

החוק הישראלי מסכים בחלק, ובחלק חולק – מסכים שאפשר להציל אדם ע"י היזק לממון האחר. אך בניגוד לפסיקה ההלכתית, החוק האזרחי פוטר מתשלום על הנזק הנגרם בעקבות ההצלה.

אם כן נראה כי יש שינוי מסוים בין דין משפט התורה לחוק הישראלי כיום בסוגייתנו.

יב. הסתעפויות והרחבות בסוגייה

כמובן שהסוגייה שבה אנו עוסקים "מציל עצמו בממון חברו" מתרחבת ומסתעפת לשאלות נוספות העוללות להיות קשורות:

"חשוקי חמד" על מס' בבא קמא, פותח עוד מגוון שאלות לדיון ולהעמקה בשם שות"ם נרחבים.¹⁹

- לקיחת דם מחולה ללא ידיעתו להצלת נפשות.

- לסבול ייסורים או להתבזות עבור הצלת חברו.

- חובת תרומת דם.

בנוסף – סוגייתנו מרחיבה את היריעה ופותחת אופקים לשאלות נוספות שדנו בהם:

- הצלת נפש בגופו של אחר, לדוג' תרומת איברים מן המת וניתוחו לצורך סיוע לחולה אחר.

בשו"ת בנין ציון נשאלה שאלה²⁰ – בסוגיית איברים מן המת וניתוחו – חולה שחלה ונפטר, לאחר מכן בא חולה אחר באותה המחלה. ורצו הרופאים לנתח את גופת החולה הנפטר, כדי לחקור על המחלה, על מנת לנסות למצוא תרופה שתציל את החולה החי ואת שאר החולים במחלה זו.

"הבנין ציון" רואה בניתוח המת פגיעה עצומה בכבודו וקלון לו. הדיון שם סובב סביב סברות רש"י ותוס' בעניין כבוד המת – שלרש"י אין אדם מציל עצמו בכבוד חברו (שכן כשם שאדם ממונו חביב

¹⁷ דיני הנוזיקין, תורת הנוזיקין הכללית (ירושלים תשל"ב), סעיף 161 ואילך.

¹⁸ חלק שישי פרק שביעי סעיף 374. קודקס אזרחי הוא אוסף שיטתי של **חוקים** אשר נועד להתמודד באופן מקיף עם תחומי הליבה של ה. **מתוך** תוך ויקיפדיה:

https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%A7%D7%95%D7%93%D7%A7%D7%A1_%D7%90%D7%96%D7%A8%D7%97%D7%9

¹⁹ חשוקי חמד על בבא קמא, הרב יצחק זילברשטיין, עמ' שמו-שנז.

²⁰ סימן קע.

עליו כך כבודו), אך גם לתוס' ניתוח כזה בלתי אפשרי לכאורה, שהרי כל מה שתוס' התירו הוא רק כאשר להשיב את "התשלום", במקרה של המת אין אפשרות להשיב לו כבודו ולפצות על הנזק הנגרם.

- עקרונות מוסר מלחמה:

האם מותר להציל אדם עצמו בנפש חבירו? הרב שאול ישראלי בספרו "עמוד הימיני" (סימן טז) דן רבות בסוגייה "מציל עצמו בממון חבירו", ומתוך כך הוא דן האם מותר להציל עצמו בנפש חבירו. הדברים התעוררו לדיון בעקבות פעולת הנקם שערכו אנשי היישוב היהודי בשנת תשי"ד בכפר הערבי "קיביה", כפעולת תגמול על רצח משפחה יהודית מיהוד ע"י אנשי הכפר. בפעולת התגמול פגעו והרגו נשים וילדים רבים חפים מפשע. הרב שאול ישראלי דן בסוגיה זו מנקודת מבט הלכתית- האם מותר לפגוע על מנת להוביל להרתעה שתמנע רצח יהודים בעתיד?

הדיון של הרב ישראלי מתחלק לשניים:

א. פעולת התגמול כפעולה נקודתית - הרב בחלק הנ"ל מתייחס לסוגיית "מציל עצמו בממון חבירו", ותוך כדי הדיון הרב ממשיך לכיוון של "נפש בנפש", שם הוא בוודאי אומר שאין שייכת הטענה שכל העבירות נדחות מפני פיקוח נפש למעט ג' העבירות החמורות. לפי פעילות נקודתית- פעולת תגמול של יחידים וכו' יש איסור מוחלט לפגוע בחפים מפשע, וגם לאומרים שמותר להציל עצמו בממון חבירו בוודאי לא שייך להגיד שמותר להציל עצמו בנפש חבירו ולא קיים דין "והשביתו לו" על תושבי הכפר למען היהודים החשים מאויימים.

ב. פעולת התגמול כחלק ממלחמה כוללת - במקרה כזה אין מסתכלים על מקרה כזה כמקרה פרטי, אלא כחלק ממכלול, מכלול של מלחמה. ולכן יש לשקול את התוצאות של המעשה ואת הטובה שיכולה לצמוח ממקרה זה לצורך המלחמה, כחלק ממלחמת מצווה ממש.

יג. סיכום

הגמ' בכתובות דנה בנוגע לעדים שנמצאו תחת אונס נפשות וחתמו בעדות שקר, לאחר מכן רצו לחזור בהם מחתימתם, סברת רב חסדא לר' מאיר הייתה שאין העדים נאמנים מכך שסבר שהיה על העדים שיהרגו ואל יחתמו שקר- כיוון שאין אדם מציל עצמו בממון חבירו, כתוצאה מכך יצאנו מהגמ' עם דין - ביררנו את הדין ע"י הסוגיה במסכת בבא קמא שמתארת את שאלת דוד עם הסנהדרין בנוגע לשריפת הגדישים (שמוצג גם כן כשאלה מוסרית- ערך פיקוח נפש מול שמירת ממונו של אחר).

הצגנו את השיטות השונות לשאלת דוד בגמ':

שיטת רש"י הטוענת לשאלה "איסורית" ובכך אסור לאדם כלל להציל עצמו בממון חבירו.

ומאידך שיטת תוס' והרא"ש הטוענת לשאלה "ממונית" ובכך מותר לאדם להציל עצמו בממון חבירו ובלבד שישלם.

הראינו את הסברות לכל שיטה, את הקשיים על כל אחת מהסברות ואת היישוב של כל אחד מהשיטות. ראינו את תקנת יהושע בן נון בכניסת בנ"י לארץ כאשר אחת מן התקנות הציגה קביעה היישר לסוגיה ולדיון שלנו - דין היזק ממוני של רכוש אדם אחר תוך כדי הצלת עצמו, בהתייחסות לשיטות החולקות, בעקבות כך הרגשתי צורך להביא את שיטת הראב"ד דווקא בשלב זה ולא קודם לכן, כדי להמחיש את המורכבות בין דין תורה לבין תקנת חכמים לאורך הסוגיה והשינוי שהגיע בעקבות כך.

השתלשלונו עד לפסקי ההלכה - הצגנו את פסיקות הרמב"ם, הטור והשו"ע, אשר פסקו לבסוף כשיטת תוס' - אשר מותר לאדם להציל עצמו בממון חבירו תוך כדי דעתו לשלם.

הצגנו שאלות מעשיות שנידונו בדין תורה מימינו אנו שהתעסקו במקרה אשר נגע בדין זה- לגבי פליט שואה שהציל עצמו בממון אחיו, ובנוסף מקרה שאדם שבר חלון רכב כדי להציל הילד שבתוכו, והצגנו

מולו את החוק הישראלי בדיני נזיקין והסקנו את המסקנות הנדרשות בהשוואה בין דין התורה לדין המשפט העברי בעניין זה. הצגנו כיצד הסוגייה על פרטיה משמעותית מאוד בדיני הנזיקין, ומסתעפת אף לשאלות נוספות בתחום, שהם לאו דווקא הצלת ממון בנפש, הנגזרות מתוך המחלוקת בסוגיה.